

УДК 316.2

В. В. ЩЕРБИНА

ЗАХІДНА СОЦІОЛОГІЯ ТА ПОСТМОДЕРНЕ СУСПІЛЬСТВО

У статті проаналізовано погляди провідних західних соціологів постмодерну щодо особливостей та рис постмодерного суспільства. Відмічено, зокрема, його некеріваність, непередбачуваність, плюральність, недетермінованість. У суспільстві збільшується роль культурологічного фактору. Людина втрачає чітку соціальну ідентифікацію, через що збільшується роль тіла як опори самоідентифікації та споживання.

Ключові слова: *постмодерн, соціологія постмодерну, З. Бауман, риси постмодерну, постмодерна особистість, постмодерне суспільство.*

Тривалий час цілий ряд соціологів, переважно зарубіжних, працювали в руслі постмодерністської тематики й методології, навіть не підозрюючи цього. Мова йде передусім про різнопланових інтерпретаторів сутності й образу постіндустріального суспільства. Попри саму розбіжність у термінології, виборі тематики та інтерпретації, західні соціологи одностайно декларують та обґрунтовують появу суспільства нового типу, яке має суттєві відмінності порівняно з попереднім.

Мета статті – здійснити критичний аналіз особливостей та рис постмодерного суспільства з погляду провідних західних соціологів.

Постіндустріальне суспільство є лише іншою назвою постмодерного суспільства. Отже, теоретиків постіндустріального суспільства можемо з повним правом назвати постмодерністами, приєднавшись до думки В. Вельша [2] та інших мислителів, у тому числі самих модерністів [3, р. 125–126], що концепція постіндустріального суспільства також є концепцією постмодерного суспільства. Одним, якщо не першим, то найбільш помітним літературним джерелом такого роду, є концепція “активного суспільства” А. Етціоні. Постіндустріальне суспільство (за його термінологією “активне”, бо автор акцентує увагу головним чином на здійсненні соціальних інновацій у такому суспільстві) з’являється як принципово новий тип суспільства не через різкий розрив, як у постмодерністів, а через більш повільну, хоч і незворотну, його трансформацію чи реконструкцію. Акцентує ж Етціоні головним чином на технологічних та інших об’єктивних передумовах його появи, на відміну від постмодерністів, які беруть до уваги переважно відмінності в культурі й способі мислення.

Активний варіант постіндустріального (постмодерного) суспільства означає, що воно, на відміну від технократичного, себе автономно, динамічно та плюрально перманентно видозмінює, “переробляє”. Деякі інші терміни, але дуже близькі до цього ж змісту, пропонує французький соціолог

А. Турен, який визначає сучасне суспільство як таке, яке “постійно працює над собою”. Поняття “постмодерне суспільство”, на думку деяких авторів, у тому числі Вельша, було введено в обіг американським соціологом Д. Рісманом (1958 р.) у роботі “Праця і дозвілля в постмодерному суспільстві”, підтримано А. Туреном. Проте особливого поширення цей термін набув завдяки публікаціям Д. Белла (зокрема, “Поява (прихід, The Coming) постіндустріального суспільства...” (1973) [3, р. 42].

Що стосується самого Д. Белла, то він окреслює контури постіндустріального суспільства на підставі переважно появи технологій принципово нового типу. Зокрема, появи “інтелектуальних машин, пов’язаних з ними вже існуючих, а також принципово нових технологій, форм праці й зайнятості. Постіндустріальному суспільству властиві, на його думку, примат теоретичного знання, поєднання норм і технології, а також принципово нові функції і практика планування й управління суспільними процесами. Крім того, Белл прагнув довести, що постіндустріальне суспільство вже виникло й активно формується протягом близько 100 років шляхом всебічної технізації всіх його сегментів. Але зараз це відбувається, і в цьому полягає пафос історичного моменту, надактивними темпами й у небачених раніше масштабах.

На думку ж Вельша, наклеювання етикетки постмодерного на постіндустріальне суспільство є хибною тезою. Те, що має спільний висхідний пункт, зовсім не обов’язково рухається в тому ж самому напрямку й тим же самим темпом. Технологічна спільність постпромислового й постмодерного суспільства конкретно проявляється в цілком очевидній соціальній розбіжності (це проявилось у подальшому і в дещо поспішній їх ідентифікації також у Ліотара). В цілому ж, з принципової точки зору постмодерну, суспільні цілі і зміст та спрямованість соціальних проектів тут мали куди принциповіше значення. Адже технократична спрямованість соціального проекту зайвий раз засвідчує його раціоналістичний і абстрактно-логічний спосіб мислення, що принципово неприйнятне для постмодернізму.

Не зовсім прийнятним, не лише для постмодернізму, а й для всіх інших течій соціології, є штучний розрив суспільства (виробництва, науки, технології, споживання, розваг тощо) і культури (художнього виробництва, культурного символізму, естетизації побуту та ін.). Це є принциповою характеристикою, різноспрямованістю і несумісністю ціннісних орієнтацій.

Саме тому постмодерне суспільство стає нездоланно плюральним. Проте така плюральність турбує соціологів різних напрямів і орієнтацій. У тому числі явних і принципових противників постмодернізму, наприклад, Хабермаса. Хоча він і погоджується з Беллом стосовно баченням ним майбутньої перспективи, втім зовсім не прагне зняття стверджуваної Беллом принципової плюральності постмодерного суспільства й наполегливо пропонує як альтернативу такій плюральності введення поняття “життєсвіту” як такого сектору людської активності, де зазначені суперечності зніма-

ються. Отже, тут пропонується певна соціальна терапія подолання болісного розщеплення світу.

Достатньо поширеним серед постмодерністів, особливо тієї їх частини, яка націлена на дослідження соціальних процесів, є звинувачення модерного суспільства в породженні “суспільства споживання”, тобто такого суспільства, в якому споживання стає визначальною передумовою, перманентним дієвим чинником і кінцевою метою будь-якої індивідуальної чи колективної суспільної активності. В цьому сенсі постмодерністи діють у межах логіки, в якій якась одна риса відривається від інших, набуває самостійного чи навіть визначального значення, стаючи всезагальним експлікативним чинником. Серед можливих виділень якоїсь однієї сфери, причини, чинника чи фактору постмодерністи особливо акцентують на споживанні як могутньому трансформаторі всіх суспільних відносин. Особливо помітно це проявляється в працях сучасного англійського соціолога З. Баумана. “Що постмодерна теорія повинна відкинути насамперед, – починає він свої міркування, – так це посилення на “організмичні” передумови, тотальну врівноваженість соціальних систем, їх принципів координованість і закриті на собі тотальність з належною мірою внутрішньої пов’язаності, погодженості чи нестримним прагненням до неї, поєднаною органічними внутрішньо між собою взаємозалежними зв’язками, націленими на їх подальшу ще більшу взаємопов’язаність і рівновагу” [4, р. 118].

Постмодерністська концепція суспільства може, і це в кращому випадку, бути задоволеною використанням таких понять, як “система”, у її звичайному, ортодоксальному значенні, тобто як визнання простого факту, що ціле – більше частин, а колективна дія помітніша і впливовіша за наслідками, аніж індивідуальна. Тому було б краще і продуктивніше взагалі відмовитись від поняття “суспільство”, розуміючи, що воно не позначає ніякої достатньо впорядкованої цілісності, а взяти на озброєння більш точний термін “суспільність”, “соціальність”, тобто такі поняття, які супроводжують, а не визначають апріорі, соціальну модальність як діалектичну гру залежності і свободи.

Бауман стверджує, що постмодернізм долає “класичну” соціологію, вводячи в аналіз дію та її суб’єкта чи агента, а також його (суб’єкта, агента) “соціальні операції”, де соціальна ситуація стає територією взаємодії свободи й необхідності. У результаті такої трансформації дія стає можливою, осмисленою, ідентифікованою. Через мотивацію і передбачення з’являється той життєвий проект або “справа життя”, завдяки чому діючі агенти через вибір свого проекту і протистояння проекту інших утворюють деяку мережу стосунків, уступок, протистоянь і залежностей, завдяки чому суспільність самоконститується, із потенціального переходить у дійсний стан, тобто стає власне суспільством. Отже, соціабельність співіснування, самоконститування і самогрупування, самозбирання (self assembly) виконують, на думку Баумана, в постмодерністській концепції суспільства

центральну роль, яку класична ортодоксія відводила “суспільству”, “нормативному порядку”, “групі” чи “соціогруповій структурі”, “соціалізації” і “контролю”. Тут, на нашу думку, має місце помилкове ототожнення сучасної або “класичної” соціології виключно зі структурним функціоналізмом, що не зовсім так, а суспільства – із соціальним порядком, що зовсім не так.

У результаті таких передумов, фактажу та його осмислення постає певний образ постсучасного суспільства. Воно виглядає як складний комплекс, або внутрішньо впорядкована у своїх частинах система, найбільш суттєвими рисами якої є: непередбачуваність функціонування чи (та) смислу; відсутність контролю над нею якихось зовнішніх чи внутрішніх факторів або, щонайменше, неможливість чітко фіксувати чи однозначно їх описати [4, р. 124].

Постмодерна суспільність є органічним, а не механічним комплексом щонайменше завдяки двом обставинам: (1) будь-яка доступна аналізу соціальність не є і ніколи бути не зможе деяким пов’язаним у своїх частинах цілим, назавжди упорядкованим завдяки існуванню якогось домінуючого фактору, будь-то історична особа, група, формальна організація чи якийсь знеособлений продукт на манер ідеології, міфу, утопії, заклику, притулку, програмі чи чогось іншого в цьому ж роді. Соціальні суб’єкти настільки відмінні між собою діями, засобами, можливостями й обставинами, що навіть окремо взяту соціальну ситуацію ніколи не вдається писати й пояснити повним і вичерпним способом. Елементи будь-якої ситуації задля цього занадто зовнішньо й формально пов’язані, занадто зайняті реалізацією своїх власних намірів, планів і потреб, занадто байдужі один до одного й, нарешті, занадто незалежні у своїх діях [4, р. 128–132]

Перебільшення з одного боку тут породжують, негативно взаємодіючи, такі ж перебільшення з іншого. Така взаємоавтономність означає, що суб’єкти, діячі, соціальні агенти лише частково об’єктивно й суб’єктивно втягнуті в одну й ту ж ситуацію та беруть у ній співучасть лише досить поверховим і в більшості випадків формальним способом. Врешті-решт не лише тому, що не можуть повністю й вичерпно поєднати свої наміри й цілі, а й поділити чи об’єднати використовувані при цьому ресурси. Для них всі інші – така ж сукупність можливостей і часткових обмежених перспектив, як і проблем, незручностей і всіляких обмежень. Ідеальною соціальною ситуацією в цьому контексті є для них така, де є максимум можливостей і мінімум проблем, а отже, – максимум набутків і мінімум витрат. Власне, це дуже поширений трюїзм, який, між іншим, повторює формулу раціональної дії Вебера, лише сформульовану у більш пасивному, споглядальному чи пасивно-терплячому, навіть страдницькому вигляді. У результаті такого образу соціальної взаємодії всі колективні, персональні чи формальні суб’єкти (агенти дії) виявляються дещо усіченими, узагальнено стандартизованими, де всі мають свій умовно половинчастий набір маленьких вигод, зисків, набутків і побутово-домашніх перемог, як

такі власних безбарвних і посередницьких поразок і страждань. У результаті такої мережі середньопересічних стосунків і взаємодії виникає хронічно невизначений потік подій, ситуативно задана очевидність і зрозумілість яких приховує їх дійсний внутрішній смисл і є глобально заплутаною. Соціальні діячі в ній не можуть адекватно і зрозуміло визначити суть чужих і власних дій; вони відчують себе маріонетками в чужій грі, сценариста і постановника якої вони не бачать, а скритого й таємничого задуму не розуміють.

При цьому вони втрачають свою власну ідентичність, як і ідентичність своїх співдіячів. Їх дії видаються їм випадковими, необґрунтованими, невмотивованими, а тому чужими, агресивними й загрозливими. Наслідком такої взаємодії виступає така ситуація, коли власний життєвий проект (life project), тобто стабільна життєва орієнтація на зрозумілу перспективу, перманентна зрозуміла самоідентичність, стійке розуміння себе, ситуації та “інших” трансформується в нескінчене стурбоване й не визначене самоконституювання незрозумілим навіть самому собі задумом, у незрозумілих обставинах і з не зрозумілою кінцевою перспективою. Ідентичність актора як суб’єкта дії постійно піддається різним впливам, не даючи змоги набути чіткості, однозначності й адекватності своїй сутності на різних етапах реалізації задуму. Втім, така ідентичність могла б бути конструювана за наявності певного проекту відповідного й адекватного поставленій меті, проте різноплановість окремих відрізків дій цього не дозволяє. Тому доводиться діяти методом “проб і помилок”. Суперечливість ситуації посилюється ще й тим, що на кожному конкретному відрізку руху немає можливості звірити пройдений шлях із кінцевою метою із причин відсутності надійних критеріїв перевірки, особливо якщо при цьому йдеться про такий інструмент або таку вимогу надійності вимірювання, як числовий вираз застосовуваних масштабів.

Це сильно підриває надійність і ефективність самоконституювання та (чи) самореалізації. Основна суперечність тут полягає в тому, що ефективність окремих епізодів дії не гарантує реалізації кінцевої мети; досягнення кінцевої мети не обов’язково передбачає (а скоріше – не гарантує) ефективності кожного дієвого епізоду чи доцільності кожного відрізка руху. Саме цим самоконструювання (ми намагатимемся дотримуватися виразів самого Баумана) відрізняється від самопроекткування, як розрізняються між собою задум, проект та їх реалізація. В проекті не лише надто тьмяно окреслено задум, а й досить маловиразно проглядаються стани його реалізації. Тому, за Бауманом, немає ніяких підстав розглядати самореалізацію в поняттях розвитку, самовдосконалення, прогресу тощо. Єдине, що можна сказати в цьому випадку з достатньою впевністю, що з особою відбуваються якісь зміни.

І знову таки доводиться і в цьому випадку звертатись до тіла. Саме в цій царині (у змінах тілесних форм, констутуцій ознак чи зовнішніх рис за-

гальної людської фізіології) процес самоконституювання можна фіксувати, описати, виразити, закріпити й окреслити з достатньою впевненістю, точністю і очевидністю. З цих же причин можна констатувати, що саме тілесні зміни досить часто, якщо не постійно, беруть до уваги як цілі самоконституювання та критерії досягнуваності їх на кожному окремому відрізку окремо взятого руху та життєвої траєкторії взагалі. Це ж саме є тим, що взагалі привертає увагу соціального доквілля, завдяки чому вони взагалі фіксують наявність та ідентичність будь-якого окремо взятого суб'єкта дії. Церква, школи, університети та інші традиційні “заклади благопристойності” під тиском цих нових обставин поступово зсуваються на соціальну периферію.

Постійна не повна досяжність, а скоріше – повна недосяжність реальних цілей самоконституювання породжує необхідність у їх заміниках, тобто потребу в уявних цілях та уявних процесах і результатах їх досягнуваності. Дешеві продовольчі субститути при цьому заміняють омріяну структуру харчування, дешевий одяг *a pret* (для повсякденного носіння) – елітне вбрання, штучний “елегантний” профіль дешевих автомобілів – іномарки, амбіційні із штучним аристократизмом “забігаловки” – коштовні ресторани тощо. Тут і наявний саме той аспект сучасної соціальної дійсності, так званої постмодерністами сфери наслідування, субституту (замінників дійсних речей), симуляції і симулякрів. Реальний процес “вибору себе”, самовизначення і самореалізацією заміняється їх порожньою видимістю беззмістовного й формальною подібністю, символічною приналежністю і його реалізацією.

Свобода вибору тут підміняється схожою і повторюваною різноманітністю пропорцій того ж самого, а можливість самореалізації – суєтною активністю безглуздої повсякденності одного й того ж.

Реальна доступність при цьому підміняється видимістю вибору, насолода – задоволенням, кохання – сексом, сенс життя – удаваною різноманітністю пустопорожніх форм активності, людське призначення – накопиченням непотребу із іноземних магазинів секонд-хенду (дешевих товарів). Ілюзорна доступність речей і товарів породжує “порожні” потреби, штучно викликана ненаситність задоволення якими перетворює формальну свободу споживання у реальну залежність від виробника та продавця, тобто одночасно і від виробництва, і від ринку. У цій частині соціальна теорія постмодернізму виглядає як критика існуючої повсякденності без подання продуктивного проекту трансформації повсякденності. Критика як більш проста розумова операція тут явно переважає “соціальне конструювання”.

Висновки. Отже, основними рисами постмодерну є такі. Постмодерне суспільство, на відміну від модерного, автономно, динамічно та плюрально перманентно видозмінює себе, ніби “переробляє”. Постмодерне суспільство стає нездоланно плюральним. Важливим фактором трансформації всіх суспільних відносин постмодерністи вважають споживання. Фунда-

ментальною властивістю постмодерної ситуації є абсолютна недетермінованість і глобальна невизначеність як щодо минулого, яке є лише штучною конструкцією, так і щодо майбутнього. Постмодернізм долає “класичну” соціологію, вводячи в аналіз дію та її суб’єкта чи агента, а також його (суб’єкта, агента) “соціальні операції”, де соціальна ситуація стає територією взаємодії свободи й необхідності.

Суттєвою рисою постмодерну є його непередбачуваність. Тобто суспільність, соціум, хоч і мають деяку видимість впорядкованості й поєднаності частин, тим не менше не має властивості бути завершеною організацією, особливо такою структурою, яка керується, управляється і направляється з одного або декількох обмежених у числі центрів. Соціальні діячі втрачають свою власну ідентичність, як і ідентичність своїх співдіячів. Їх дії видаються їм випадковими, необґрунтованими, невмотивованими, а тому чужими, агресивними і загрозливими.

За умов такої невизначеності, сумнівів і непевності єдиним зрозумілим, очевидним і доступним сприйняттям та усвідомленню із цього соціального виявляється лише одне, найменш соціальне явище чи предмет – людське тіло і заключені в ньому природні потреби, спонуки, прагнення та імпульси. Тому так звані “спеціалісти з тіла” поступово все більше витісняють з меж соціального впливу, орієнтації і постанов “спеціалістів з душі”, підпорядковуючи своєму впливу все більше аспектів людської поведінки.

Список використаної літератури

1. Леш С. Соціологія постмодернізму / Скот Леш ; пер. з англ. Ю. Олійник. – Київ : Кальварія, 2003. – 343 с.
2. Вельш В. Наш постмодерний модерн / В. Вельш ; пер. з нім. – Київ : Альтерпрес, 2004. – 323 с.
3. The Postmodernism reader. Foundational Texts / edit by M. Drolet. – London ; New York : Routledge, 2004. – 332 p.
4. Bauman Z. Intimation of Post modernity / Z. Bauman. – London : Routledge, 1992. – 187 p.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2014.

Щербина В. В. Западная социология и постмодерное общество

В статье анализируются взгляды ведущих западных социологов постмодерна относительно особенностей и черт постмодерного общества. Отмечается, в частности, его неуправляемость, непредсказуемость, плюральность, недетерминированность. В обществе увеличивается роль культурного фактора. Человек теряет четкую социальную идентификацию, в связи с чем увеличивается роль тела как опоры идентификации и потребление.

Ключевые слова: *постмодерн, социология постмодерна, З. Бауман, черты постмодерна, постмодерная личность, постмодерное общество.*

Shcherbina V. Western Sociology and Society Postmodernistic

This article analyzes the views of leading western sociologists about the characteristics of postmodern traits and postmodern society. There is, in particular, its uncontrollability, unpredictability, the plurality, nedeterminovannost. In a society increases the role of cultural factors. Man loses a clear social identity, a role that increases the body,

as bearing the same identification and consumption. Fundamental characteristics of the postmodern situation is absolute redeterminable and global uncertainty both about the past which is only an artificial construct, and about the future. Postmodernism overcomes classical sociology by introducing in the analysis of the action and its subject or agent, as well as his subject, agent) “social transactions”, where the social situation becomes a territory of the interaction between freedom and necessity.

So the main features of postmodernism are as follows. Postmodern society, unlike the modern, itself autonomously and dynamically permanently alters the plural, like “processes”. Postmodern society is irresistibly plural. An important factor in the transformation of social relations postmodernists believe consumption. A fundamental feature of postmodern situation is an absolute indeterminacy and global uncertainty as about the past, which is only an artificial construct, and for the future. Postmodernism overcomes the “classical” sociology in giving effect analysis and its subject or agent, and it (the subject, agent) “social transactions” where social interaction situation becomes an area of freedom and necessity.

The essential feature of postmodernism is its unpredictability. That suspilnist, society, albeit with some semblance of order and connectivity parts, however no properties to be completed organization, especially a structure that is governed, managed and directed from one or more limited in the number of centers. Social workers are losing their own identity as well as their identity spivdiyachiv. Their actions seem odd to them, unreasonable, unjustified, and so strange, aggressive and threatening.

Given this uncertainty, doubt and uncertainty only apparent self-evident and accessible to perception and understanding of this social revealed only one, the least social phenomenon or object – the human body and concluded it natural needs, motivations, aspirations and impulses. Various “experts from the body” because gradually more squeezed out of the field of social influence, guidance and regulations “specialists soul”, subjecting their influence more aspects of human behavior.

Key words: *postmodernism, sociology, postmodernism, Zygmunt Bauman, the features of postmodernism, postmodern identity, postmodern society.*